

A MAGYAR GMO-ELLENES MOBILIZÁCIÓ ESEMÉNYKÉPEINEK HATÁSA AZ ALKOTMÁNYRA

Bajusz Orsolya

o.bajusz@gmail.com

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2022.3.1

Absztrakt

A tudománykommunikáció és a művészet határterületeit kutatóként azokat a vizuális retorikai és affektív stratégiákat vizsgálom, amelyeket a GMO-ellenes mozgósítás használt Magyarországon 2005–2015 között. Különböző vizuális módszertanokat (kontentanalízis, vizuális framing) egészítettem ki interjúkkal, illetve fókuszcsoportos kutatással (a képek hatásmechanizmusaira fókuszálva) támasztottam alá az elemzésemet. Következtetésem, hogy a GMO-ellenes mobilizáció képei valójában nem tudománykommunikációs elemként működtek. Nem közvetítettek tényszerű információt, inkább egy társadalmi mozgalom építésére tett kísérletnek és ezen keresztül a politikai mozgósításnak voltak az eszközei. Nyilvános rituálékat rendeztek, vizuális politikai retorikát alkalmazva – elsősorban a magyar politikai diskurzushoz kapcsolódó jelentéseket közvetítettek, nem a Greenpeace eredeti eseményképeit ihlető poszthumanista ontológiákat. Az affiliáció és identifikáció politikai munkája az affektív regiszteren történt, és valószínűleg a nyilvánosság is az affektív szinten közvetített zavartságra és leereszkedésre reagált.

Kulcsszavak

affektuskutatás, vizuális módszertan, taktikus média, kelet–nyugat, tudománykommunikáció

HOW HUNGARIAN ANTI-GMO IMAGE EVENTS INFLUENCED CONSTITUTIONAL LAW

Orsolya Bajusz

Abstract

To inquire about the cross-section of science communication and art, I examine the visual rhetorical, and affective strategies that were used by GMO opponents in Hungary during the years 2005–2015. I triangulate visual methods (content analysis, visual framing analysis, discourse analysis) with focus groups, to examine the visual rhetorical and affective strategies that were used by GMO opponents in Hungary, who tried to adopt the format of image events, a form of tactical media. I conclude that these local image events staged visual political rhetorics instead of transmitting factual information about GMOs. The political work of affiliation and identification was contained within the affective register, and possibly the public also reacted affectively to the confusion and condescension inherent. Overall, these events were public rituals, affirming the collective social and symbolic order of their creators.

Keywords

affect research, visual studies, tactical media, East-West, science communication

A MAGYAR GMO-ELLENES MOBILIZÁCIÓ ESEMÉNYKÉPEINEK HATÁSA AZ ALKOTMÁNYRA

Bajusz Orsolya

Bevezetés

A tudománykommunikációról szóló kortárs tudományos diskurzus egyre inkább elismeri a vizuális, nem racionális, nem diszkurzív regiszter fontosságát (Frankel – DePace 2012, Estrada – Davies 2015, Williams – Newton 2007, Rigutto 2017, Bucchi – Canadelli 2015). Davies (2014) szerint a kutatások hajlamosak a diskurzusra összpontosítani, kizárva testet, az anyagságot, az affektust és helyet. Blue (2018) azt szorgalmazza, hogy a tudománykommunikációt nyilvános rituáléként kutassuk. A tudománykommunikáció részvételiségen alapuló modelljével együtt¹ egyre inkább teret nyer a felfogás, hogy a tudománykommunikáció a tapasztaláson keresztüli megismerés terepe.

A részvételen, bevonódáson alapuló tudománykommunikációs formátumokat sokszor nehéz elválasztani a kortárs művészettől, és az azzal összefonódott aktivizmustól – például művészeti intézményekben történnek sajtótájékoztatók vagy pr-események. Művészek, művészeti szakemberek foglalkoznak tudásközvetítéssel, illetve technológiák, fejlesztések ellen tiltakoznak. Nincs egységes definíció, hogy mi tudásközvetítés, mi művészet, és mi aktivizmus, mivel nagyon hasonló eszközkészleten alapulnak (vizuális retorika használata, személyes jelenlét, performatív elemek), és sokszor hasonló intézményes struktúrákba ágyazódnak be. Állításom szerint az aktivizmus valamennyire mindig politikai aktivizmus, mert politikai tétjei vannak a személyesség nyilvánossá tételének. Ugyanúgy a tudománykommunikációnak is vannak politikai tétjei: a tudás státusza visszahat a tudásközvetítő státuszára, és vice versa. Megváltozik, mit jelent laikusnak vagy szakértőnek lenni, újfajta kapcsolódások jönnek létre közönség és intézmények, jogtulajdonosok között, átértékelődnek tudásformák. Scheufele (2014) egyenesen politikai kommunikációnak nevezi a tudománykommunikációt, Elam (2014) pedig politikai

¹ A tudománykommunikációnak különböző elméleti és gyakorlati modelljei vannak, amelyek különböző elveken alapulnak, mint például a hierarchikus „tudáshiány” (deficit) modell, vagy az egalitáriusabb megközelítés, amely a párbeszéd kezdeményezésére, vagy a közönség bevonódására alapul. Ahogy Bartock, L. – Rickard, Laura N. (2015) mondja: „Míg a deficit modell az ismeretek átadására és a párbeszéd modell a tudás következményeinek megvitatására összpontosít, a tudománykommunikáció részvételi modellje a tudományos szakértők és a laikus közönség közös tudástermelését irányozza elő” (2015:16).

laboratóriumnak, többek között azért, mert a tudomány laikusok általi megértése eredendően mediatisált, és összekapcsolódik a demokratikus működéssel. A tudománykommunikáció új formátumainak elterjedése átrendezi, hogy hol terjednek a tudásközvetítés határai, vagy azt, hogy kik a hiteles személyek, szervezetek tudást közvetíteni. Ahogy Gregory kérdezi (2020): Amikor alternatív tudománykommunikátorokra gondolunk, kit képzelünk el nem alternatívnak, hogyan teszünk különbséget? Fähnrich – Riedlinger – Weitkamp (2020: 3) szerint „az aktivistákról mint »alternatív« tudománykommunikátorokról alkotott felfogásunk kevés kritikai figyelmet kapott. A területen hiányzik az alapos kutatás és az elméletek megalapozásához szükséges evidencia.”

A politikai, biohatalmi tétellel bíró, de művészeti eszközöket felhasználó tudásközvetítés tanulmányozásához a magyar GMO-ellenes tiltakozás képeit vizsgáltam, egész pontosan azt, hogy a GMO-szabályozás létrejöttében milyen szerepet játszott a mozgósítás, amelyben a magyar zöldpárttal (LMP) összefonódott zöldmozgalmak mémeket importáltak, vizuális retorikát alkalmaztak. Lehet-e egyáltalán ebben az esetben tudománykommunikációról (tudomány, technológiai fejlesztéssel kapcsolatos tudásközvetítésről) beszélni?

Hogy ezekre a kérdésekre választ kapjak, azt vizsgálom, a GMO technológiával kapcsolatos ismereteken túl milyen jelentéseket közvetítenek ezek a képek. Ezt feltárni igyekezvén tíz év tiltakozásainak fotóiból jelentéshálót készítettem, majd a jelentésképző szinteknek az olvasatát a képek létrejöttét feltáró interjúkkal és fókuszcsoportos kutatással egészítettem ki.

A GMO és a magyar GMO-ellenfront

A GMO „genetically modified organism”, vagyis géntechnológiával módosított szervezet. Magyarország 2012-ben a GMO-k számos formáját betiltotta a határain belül. Az EU-ban 1999 óta moratórium van érvényben a géntechnológiával módosított termékekre, és nem lehet importengedélyt kapni GMO-élelmiszerre, kivéve a nem emberi fogyasztásra szánt termékeket. Számos GMO-termék behozatalát az uniós moratórium előtt hagyták jóvá, és forgalomban vannak. A GMO-k, valamint a GMO-kat tartalmazó élelmiszer és takarmány importját és forgalomba hozatalát uniós szinten szabályozzák, viszont a tagállamoknak joguk van megtiltani vagy korlátozni az EU-ban jóváhagyott GMO-k értékesítését vagy termesztését. A géntechnológiával módosított növénytermesztés Magyarországon nem engedélyezett, és az üzletek nem raktároznak GMO-nak címkézett termékeket, de a GMO mégis jelen van sok címkézetlen élelmiszertermékben, és legális a GMO-takarmány vásárlása és használata. Ez a szabályozás érdemi nyilvános vita nélkül vált az alkotmány részévé. 2006-ban az öt parlamenti párt teljes egyetértésben fogalmazta meg Magyarország GMO-mentes stratégiáját és a megvalósítás folyamatát. Azóta ez a stratégia nem változott, ráadásul Magyarország Alaptörvényében², 2012. január 1-je óta szerepel a GMO-mentes mezőgazdaságra való törekvés.

A www.gmo-free-regions.org³ szerint a GMO-k elleni aktív magyar szervezetek:

- ◆ MTVSZ/FoE Hungary (a magyar természetvédők ernyőszervezete),
- ◆ Ökotárs,
- ◆ Génpiszka Hálózat,
- ◆ Protect the Future (Védegylet),
- ◆ Greenpeace Magyarország.

² <https://gmo.kormany.hu/en>

³ Letöltés: 2021. február 2.

Kutatásom ex-zöldpolitikus interjúalánya szerint a GMO-ellenes (teljes GMO-tilalmat szorgalmazó) mozgósítás még a zöld párt (LMP) bevonódása előtt megkezdődött, és a fő kezdeményező az MTVSZ volt. Ez egy ernyőszervezet, amelynek a tagjai helyi (vidéki) szervezetek, és néhány budapesti civilszervezet. Az Ökotárs támogatásokat, forrásokat oszt szét más civilszervezeteknek. A Génpiszka Hálózat az MTVSZ kezdeményezése volt, és az összes többi szervezet, beleértve a Greenpeace Hungaryt is, később csatlakozott.⁴

Interjúalanyom szerint a következőképpen épült fel a GMO-ellenes tiltakozás szervezeti háttere: az MTVSZ, vagy Ángyán József a MAGOSZ-szal kezdte el a szervezést (Ángyán vezetőségi tag volt Védegyeletben, majd később a Fidesz parlamenti képviselője, rövid ideig az Orbán-kormány államtitkára lett), és később csatlakozott a többi szervezet.

A MAGOSZ a magyar gazdák alapszervezete, amely később a Fidesz hálózatához kapcsolódott. Mivel nem képezik részét a zöld pártok hálózatának, a MAGOSZ-t nem említik a GMO-mentes régiók honlapján, pedig aktívan részt vettek a GMO-ellenes mobilizációban, és a 2006-os traktoros demonstrációjuk⁵ a GMO ellen is tiltakozott⁶.

Később a Greenpeace átvette a GMO-ellenes akciók kezdeményezését, és interjúalanyom szerint „ez többnyire import cucc volt”. Az LMP személyes kapcsolatok révén kapcsolódott ezekhez a szervezetekhez⁷, és az LMP toborzóbázisa is e szervezetek bázisát fedi le.

A 90-es években Harper (2004) tanulmányozta a magyar GMO-ellenességet. Szerinte ahelyett, hogy helyi szereplők adtak volna választ a GMO-kérdésre, a magyar aktivisták a nyugati GMO-ellenességet (mint diskurzusokat, válaszokat, stratégiai eszközkészletet) tanulmányozták és importálták, és a gyanútlan nagyközönség védelmezőiként szerettek volna részt venni a környezeti és egészségügyi kockázatokról szóló tudományos diskurzusban (Harper 2004:15).

A GMO-kérdés eredendően a kelet–nyugati tengelyhez (Melegh 2006) kötődik, mivel a GMO nyugati találmány és import. Vicsek (2014) szerint a GMO-vita forrásait általában az „idegenséghez” kapcsolták a résztvevők – több esetben az USA-hoz, a multinacionális vállalatokhoz, hipermarketekhez. Egyes esetekben a GMO általánosságban jelentett olcsó, tömeggyártott, manipulált élelmiszert. Így jön létre az ellentmondás; a progresszív élcsapatnak kell megvédenie a magyarokat a nyugati kizsákmányolóktól – hasonlóan ahhoz, ahogyan a nemzetközi tudományos szakirodalom állítja, hogy a GMO a globalista, neoliberális fenyegetést szimbolizálja (Levidow, 2015, Eaton, 2009). Magyarországon bizonyos mértékig foglalkozott a GMO-k elleni mozgósítással a jobboldal, de a mozgósítás nagy részét az LMP végezte el, amelyet nagyjából baloldali–liberális pártnak tekintenek. A „nyugati progresszió” követése mélyen beágyazódott a magyar történelmi hagyományokba, és ezért a nyugati „jó gyakorlat nagyban befolyásolja az olyan aktivizmust, amely igazodik a progresszívnek tekintett kérdésekhez (Feró – Bajusz 2017).

A következőkben ismertetem a kutatásom tágabb kontextusát.

⁴ Interjúalanyom említette még a GMO Kerekasztalt, amelyet Darvas Béla biológus professzor kezdeményezett, és ő hívta meg ide a civilszervezetek képviselőit. Egyébként az akkori tudományos élet nem osztotta a GMO-ellenességet (lásd például MTA Szegedi Biológiai Központ „Zöld Géntechnológia” kiadványok), de ennek a vitának a részletezése szétfeszítené jelen tanulmány kereteit.

⁵ https://www.politicalcapital.hu/konyvtar.php?article_read=1&article_id=1739

⁶ Lásd Emily Eaton (2013) analógiáját a gazdaságra hivatkozó kanadai búzatermelőkről.

⁷ Például: Fidusz (Friedrich Róbert) az MTVSZ-től az LMP alapító tagja, Móra Vera Ökotárs elnök LMP alapító tag, Csáki Roland Greenpeace igazgató LMP alapító tag, az MTVSZ elnöke, Schmuck Erzsébet LMP alapító tag, aki KISZ-funkcionárius volt, de soha nem törődött a GMO-val.

A nyilvánosság

A nyilvánosság valóban tudatlan volt a GMO-kkal kapcsolatban. Harper szerint a GMO-ellenes mozgósítás bázisa nem alulról szerveződött (Harper 2004: 13), és a GMO eleinte jórészt az EU-s jogharmonizációhoz kapcsolódó jogalkotási kérdés volt. Vicsek (2014) szerint a laikus magyarok ugyan negatívan értékelték a géntechnológiával módosított növényeket, de általában nem vettek részt aktív tiltakozásban, a magyar közvéleményt nem nagyon érdekelte a GMO-vita (Vicsek idézi: Bánáti – Lakner 2006, Gaskell és tsai 2006, 2010, Kasza – Lakner 2012).

A 2014-es speciális Eurobarometer 340: tudományos és technológiai felmérés” reprezentatív adatai szerint a magyarokat nagyon érdeklik az új tudományos felfedezések és a technológiai fejlesztések (91%). Az Eurobarometer 2019-es reprezentatív adatai szerint a magyarok 28%-a hallott már „genomszerkesztésről”, és 50%-uk hallott már géntechnológiával módosított ételekről és italokról. A Földművelésügyi Minisztérium 2016. évi reprezentatív közvélemény-kutatása a magyar felnőtt lakosság körében azt mutatja, hogy a lakosság 66,6% -a hallott már GMO-mentes élelmiszerekről, és a lakosság 95,5%-a fontosnak tartja, hogy az élelmiszereket egyértelműen lássák el GMO-mentes címkével. Viszont az Európai Élelmiszerbiztonsági Hatóság megbízásából⁸ gyűjtött 2019-es Eurobarometer-adatok szerint az uniós országok közül Magyarországon foglalkoznak legkevésbé az élelmiszer-biztonság kérdésével (26%). A magyar válaszadók 36%-a állítja, hogy az élelmiszerbiztonság témájában megbízik a hírességekben, a bloggerekben és az influencerekben mint információforrásban. Egy 2018-as, ezen tanulmány számára adatot gyűjtő reprezentatív TÁRKI omnibusz felmérésből kiderül, hogy a legtöbb magyar⁹ inkább az „írókban, értelmiségiekben” bízik, nem pedig a civilszervezeteket tartja alkalmasnak arra, hogy a tudomány, technológia társadalomra gyakorolt hatását ismertessék.

Nem biztos, hogy a laikus magyar nyilvánosságban valós képzetek vannak arról, hogy mi is a GMO valójában. Vicsek (2014)¹⁰ laikus fókuszcsoportos beszélgetéseket elemző kutatása során kiderült, hogy sok résztvevő nem tudja mi a GMO, de vannak elképzelései. Az összes fókuszcsoport résztvevői azt állították, hogy hallottak a géntechnológiával módosított növényekről. Sok résztvevő határozta meg a génmódosított növényeket a tömegesen előállított, íztelen, gyanús, mesterséges, az üzletekben kapható „külföldi” ételek irányába mutató tendencia részeként, amely kiszorítja a hagyományos, jó ízű, egészségesebb, magyar termékeket a hazai piacról (Vicsek 2014). Pedig a génmódosítás csak egy technológia, elméletileg organikus, kézműves, jó minőségű termékeket is eredményezhet. Bánáti (2007) szerint egyre nagyobb a szakadék a közvélemény GMO-król való ismeretei és a tudományos diskurzus között. Bánáti adatokat (Eurobarometer 2002, 2005, 2006) idézve mutat rá, hogy a géntechnológiával módosított növényekhez és a GMO-tartalmú élelmiszerekhez a lakosság negatív attitűddel és gyanakodva közelít, nem is ismerik eléggé a technológia eredményeit, és Bánáti szerint a rendelkezésre álló információ feldolgozása is meghaladja az átlagfogyasztó látókörét, illetve lehetőségeit.¹¹ A GMO példája annak, hogy a tudomány és gyakorlati alkalmazása egyre távolabb kerül a társadalom ismereteitől és elképzeléseitől.

⁸ https://www.efsa.europa.eu/sites/default/files/corporate_publications/files/Eurobarometer2019_Food-safety-in-the-EU_Full-report.pdf

⁹ Pontos adatok: egyáltalán nem: 3,1%, inkább nem: 15,1%, se igen, se nem: 31,8%, inkább igen: 30,6%, teljes mértékben: 10,4%, nem tudja/nem válaszol: 9%.

¹⁰ 2009 során 8 fókuszcsoportos beszélgetés, a fővárosban, kisebb városokban és egy kis faluban.

¹¹ „A fogyasztók nem kapnak elegendő, megfelelő formában feldolgozott, közérthető információt. A genetikailag módosított termények és GMO-tartalmú élelmiszerek vonatkozásában gyenge a társa-

A „civiliek”

Kik voltak a tiltakozásban részt vevő civilszervezetek? Monostori (2007) a magyar környezetvédő mozgalom eredetének vizsgálatakor azt állítja, hogy a rendszerváltás előtti időkig az ilyen mozgalmak fő mozgatórugója az államszocializmus-ellenesség volt. Míg a nyugati mozgalmak a fejlett piacgazdaság válságával foglalkoztak, keleti társaik a szabadpiac mellett álltak ki. A 90-es évek második felétől kezdve – a globális trendeket követve – a zöld mozgalom az állam helyett gyakran határozza meg magát a szabadpiaccal és a befektetőkkel szemben, olyan globális témákhoz kapcsolódva, mint az energiapolitika és a GMO. A rendszerváltás után nőtt a nem kormányzati szervezetek (NGO-k) száma, de Monostori azt állítja, hogy a 90-es évek közepétől nyilvánvalóvá vált, hogy a környezetvédőknek nincs tömeges bázisuk. Ezért a politikai hatalommal rendelkezők határozzák meg a mozgalom tevékenységét.

Mint láthatjuk, ezeket a „civil” környezetvédőket nem olyan könnyű elkülöníteni a politikusoktól, bár a „civil” szó a „nem hivatásosat” kellene jelentse. Mikecz (2017) szerint a „civil” kifejezés presztízzsel rendelkezik Magyarországon, viszont a politikusokkal és a politikai intézményekkel szemben bizalmatlanok az emberek, ezért a tüntetők gyakran használják ezt a címkét, hogy ne kapcsolják őket az elhasználadott politikai elithez. Nem véletlenül választotta az új zöldpárt Magyarországon a „Lehet más a politika” nevet, ami a „lehet más a világ” jelmondatra utal. Viszont a zöldmozgalom intézményesülésével, nevezetesen az LMP megalapításával a zöldaktivisták bekerültek a mainstream politikába (Mikecz 2017).

A GMO-vita belső logikája és ebben a képek szerepe

A szakirodalomban erős állítások vannak arra vonatkozóan (például Levidow 2012, Carroll 2018), hogy az egész GMO-vita a természet–kultúra binaritás mentén fogalmazódik meg, és hogy a GMO-k elleni mozgósítás egy már kész, eszerint a binaritás szerint felosztott kulturális keretekben zajlik. A vizuális anyag szorongást kelt, majd terel a már kialakult kulturális konvenciók felé, és ellehetetleníti a tudományos érvelést (lásd még Clancy 2016).

Maguk a GMO-k saját magukon túlmutatva (ki termeli vagy értékesíti, milyen hatással van az emberi testre vagy a környezetre) szimbólumokká válnak egy már polarizált és átpolitizált médiakörnyezetben, sokkal összetettebb jelentésláncok részeként. Clancy (2016) szerint a GMO-kkal szembeni kulturális ellenállás megmutatja a képek azon képességét, hogy rövidzárlatot okozzanak logikusan felépített érvrendszerekben. A vizuális diskurzus képes arra, hogy a tudományos vagy logikai alapú episztemológiákat kimozdítsa hegemon helyzetükből, mégpedig a vizuális metaforák rugalmasságával és a figuratív, illetve a szó szerinti értelmezés keverésével. A technológiával kapcsolatos racionális, tényszerű állítások vitathatók és cáfolhatók, de egy ilyen, képeken alapuló diskurzus végül kétségeket ébreszt. Ez a folyamat hozzájárul a racionalitáson alapuló politikai döntéshozataltól való szélesebb körű elmozduláshoz is. Bloomfield és Doolin (2012) szerint a GMO-k esetében a vizuális anyagok akár kontra-reaktívak is lehetnek a nyilvánosság és a tudományos intézmények közötti párbeszéd megteremtéséhez.

Az image event (eseménykép)

Ezen a ponton szeretném bevezetni az *image event* (eseménykép¹²) fogalmat (De Luca 1999), mivel tanulmányom legtöbb képe tiltakozó akciót dokumentáló eseménykép. Fő céljuk ezeknek

dalmi diskurzus. A rendelkezésre álló információk feldolgozása meghaladja egy átlagos fogyasztó látókörét, illetve lehetőségeit.”

¹² Saját fordítás.

az akcióknak nem az, hogy közvetlen hatást gyakoroljanak a jelenlévőkre, hanem hogy később a médiában képként terjedjenek, és érveléseket, állításokat, követeléseket, cáfolatokat fogalmazzanak meg (1999: 315).

DeLuca azt állítja, hogy a Greenpeace korai eseményképei a taktikus média példái voltak. „A Greenpeace korai tagjai komolyan vették McLuhan ‘a médium az üzenet’ aforizmáját, és elfogadták McLuhan kihívását, hogy abba kell hagyni a siránkozást az elefántcsonttoronyban és helyette belemerülni az elektromos technológia örvényébe, annak megértése és irányítása érdekében – az elefántcsonttoronyt irányítótoronnyá kell alakítani.” (DeLuca idézi: Hunter 1971: 221) A Greenpeace korai tagjai médiaművészek és forradalmárnak tartották magukat (DeLuca 1999: 6), összhangban McLuhan állításával, miszerint a „művész bármely tudományos vagy humanista területen dolgozó ember, aki a saját korában felfogja cselekedeteinek és az új tudásnak a következményeit” (DeLuca idézi: McLuhan 1964: 71). DeLuca szerint ezek a eseményképek egy radikális antihumanista ontológiára épültek. Megkérdőjelezték a progresszió fogalmát: ha emberek életüket fák vagy bálnák miatt kockáztatják, akkor megkérdőjelezzük az állatok és a természet erőforrásként való értelmezését, ami a gazdasági haladást a természet kizsákmányolása révén teszi lehetővé. Ez ellenkezik a modernista diskurzussal, amely szerint a haladás nevében ki lehet a természetet aknázni (DeLuca 1999: 54–55). Az eseménykép koncepcióját továbbgondolva DeLuca és Brunner (2016) azt állítják, hogy az érzésekre ható képek használata tette a Greenpeace-t globális jelenséggé (2016: 293).

Az eredeti, dinamikus eseményképektől eltérően, amelyek közvetlen cselekvéseken alapulnak (az emberi test élő pajzsként történő felhasználásával), például egy bálnavadász hajó leállítására vagy egy építkezés blokkolása, az általam elemzett magyar GMO-eseményképek szó szerint élőképek voltak: emberek képet formálva álltak a Parlament, illetve nagykövetségek előtt. Mindegyik „Európát” invokálta. Ez az „Európa” néha az EU-ra, néha az Európai Bizottságra vonatkozott. Még mindig olyan hatalommal szembesültek (szó szerint: álltak szemben), amelyet nagyobbak tartottak saját maguknál, de – mint azt az elemzésem későbbi részében részletesen kifejtem – ezek a képek inkább megerősítettek, mint vitáltak általánosan elfogadott ideológiai premisszákat.

Amikor a „kulturális brókerek”/budapesti mémvállalkozók (Bajusz – Feró: 2018) az eseményképeket az anti-GMO eszközkészlet részeként adaptálták, ezzel a nemzetközi trendeket másolták. Az interjúalanyom szerint egy skót nő volt az egyik kulcsfigura a nemzetközi GMO-ellenes eszköztár importálásában. Általában konkrét ötleteket, vagy akár a nyugati tiltakozások során használt konkrét kellékeket vettek át. Ahogy mondta: „azt hiszem, csak tetszettek neki, jól néztek ki [...] nem volt koncepció [...] figyelemfelhívásra használták őket.” Egy másik interjúalany felidézte, hogy látott egy német tiltakozáson egy felfújható zöldséget, ami nagyon tetszett neki, majd „először kölcsönvették azt a paradicsomot, majd megrendelték a felfújható kukoricát”.

Módszertan

Vizuális módszertanok kombinálásával, majd ezeket fókuszcsoportos beszélgetésekkel kiegészítve elemzem az anti-GMO eszközkészlet Magyarországra importálását és alkalmazását dokumentáló médiaképeket. Igyekezvén eldönteni, hogy tudománykommunikáció, vagy politikai kommunikáció, azt vizsgálom, hogy a technológia mellett mi másról kommunikálnak: milyen ideológiai háttérük, milyen politikai konnotációik vannak? Mit mondanak globális és lokális kapcsolataról? Mivel a képek, toposzok és elemek többsége egy nemzetközi vizuális lexikon helyi változata (lásd Clancy 2016), a helyi adaptáció módjaira koncentrálok.

Vizuális módszertanokat alkalmazok: tartalomelemzés (Rose 2001: 55), vizuális diskurzus-elemzés (Rose 2001: 164), vizuális framing-elemzés (Rodriguez – Dimitrova 2011). Vizuális

diskurzuselemzés során az intézményi gyakorlatra fókuszálva azt vizsgálom, hogy az intézmények hogyan formálják szubjektumaikat. A tartalomelemzés segítségével szisztematikusan elemzem az összes releváns adatot, és leírom, hogyan ideologizálódik át a GMO-diskurzus a képeken keresztül. Hogy a jelentésképződést vizsgáljam készítettem egy jelentéshálót, amelyben a nemzetközi szakirodalomból származó érveket alkalmaztam a magyar mintára, valamint a lokális és a globális (Magyarország–Európa) kapcsolódását tártam fel a nemzetközi szakirodalomban leírt toposzok deduktív kódolásával, illetve induktív módon, a nemzetközi toposzok helyi alkalmazásából kiindulva. Ehhez NVIVO szoftvert használtam.

A zöldmozgalom (a zöldpárt, az LMP háttere) 2005 és 2015 közötti tevékenységének dokumentumait használom adatnak. Miért választottam ezt az időkeretet? Azért, mert 2005-ben a magyar kormány bejelentette a géntechnológiával módosított kukorica-vetőmagok behozatalának és ültetésének tilalmát, illetve 2015-ben a Földművelésügyi Minisztérium megkezdte a GMO-szabályozás új rendszerének kidolgozását, úgyszintén 2015-ben az EU- országok több mint fele betiltotta a géntechnológiával módosított növényeket¹³, tehát ez a tíz év felölel két fontos szabályozást. Azért is döntöttem úgy, hogy hosszú időkerettel dolgozom, mivel Nyugat-Európához képest alacsony figyelem irányult a GMO-kérdésre, és szerettem volna, ha elég adat áll a rendelkezésemre. Összeállítottam egy archívumot, amely 118 fotót tartalmaz. Ezek tíz nyilvános esemény, és három, eseményeken osztogatott brossúra¹⁴ képei, illetve plakátjai és webes illusztrációi. Forrásaim az MTVSZ honlapjának (www.mtvsz.hu) archívumai és tagszervezeti oldalai voltak, a Greenpeace Magyarország Flickr fiókja, a Greenpeace Magyarország Facebook -oldala, és Google-on kerestem az egyes események sajtófotóit is. Minden fényképet felhasználtam, amit találtam, de kihagytam azokat a fotókat, amelyek csak a résztvevőket vagy azt a helyet mutatják, ahol az akció zajlott. Ha egy kép duplán szerepelt, csak egyszer használtam fel.

A terep belső dinamikáit megismerni igyekezvén 2018-ban körülbelül kétórás interjúkat készítettem olyan szakértőkkel (két volt LMP-politikus és egy NGO-koordinátor), akik aktívan részt vettek a GMO-diskurzus alakításában, és rövid részletek erejéig támaszkodom ezekre a félig strukturált szakértői interjúkra is. Interjúalanyaimat anonimizáltam. Két fő kérdésem volt: ki kezdeményezte, szervezte ezeket az akciókat, és kinek?

Ezután fókuszcsoportos kutatással (Vicsek 2006) kísértem meg az elemzett anyagok politikai dimenzióinak laikus interpretációjáról képet kapni, illetve a szakértői csoportok következtetéseit összevetem az én elemzésemmel. Hat fókuszcsoport vett részt a kutatásban: mindegyik 3-4 résztvevő és a moderátor. Zoomon zajlottak a beszélgetések. A tanulmány szerzője nem vett részt a fókuszcsoportokon, hogy elkerülje a csoportok befolyásolását. A fókuszcsoportokban megbeszélte másik technológia¹⁵ (DNS-tesztek, rákszűrés, Mályvavirág alapítvány) érzékeny vetületei (a női test dehumanizálása, betegségek) miatt külön csoport volt férfiakkal és nőkkel, férfi, illetve női moderátorral. A beszélgetéseket egy-másfél órára terveztük. A legtöbb körülbelül másfél óras volt, de volt, amelyik két és fél órán át tartott. Homogenitásra törekedtem az alanyok kiválasztásánál – mindannyian budapestiek vagy budapesti

¹³ Anti-GMO kukorica 2005, GMO-kukoricás LMP sajtótájékoztató 2011, Monsanto ellenes LMP tüntetés, VMonsanto ellenes LMP tüntetés 2, spanyol nagykövetség előtti tüntetés 2010, cseh nagykövetség előtti tüntetés 2009, Nimfea eseménysorozat, GMO-mentes Európa 2011, GMO sziluett a Hősök Terén 2006, anti-GMO karaván 2010, címkézetlen GMO élelmiszerek 2006.
<https://www.newscientist.com/article/dn28283-more-than-half-of-european-union-votes-to-ban-growing-gm-cro-ps/>

¹⁴ A Greenpeace és az MTVSZ kiadásában: „Kinek hoznak hasznot”, „Élelmiszer önrendelkezés”, „GMO-kisokos.”

¹⁵ A PhD kutatásom (Bajusz, védelem alatt, megjelenés előtt) másik esettanulmánya.

kötődésűek, aktív korúak, felsőfokú végzettségűek vagy egyetemisták. A fókuszcsoportokat úgyszint homogenitásra törekedve szerveztük (a csoportok különbsége nem volt változóként kezelve), és ennek megfelelően volt egy fókuszcsoport 25 év körüli erdélyi származású egyetemista nőkből, 45–65 év közötti nőkből, 25–35 közötti társadalomtudós férfiaktól, tágabb értelemben kultúrával (tánc, zene, installáció) foglalkozó 20–40 közötti férfiaktól; 25–40 közötti, vizuális médiával foglalkozó szakemberekből (reklámszakember, képzőművész, fotós, kurátor) két csoport volt, külön nők és férfiak. Az életkorra nem kérdeztünk rá, ezek becslés adatok. A csoportok összetétele korlátozza is a kutatási eredmények érvényességét, hiszen a vizsgált szervezetek tevékenysége nem csak a felsőfokú végzettségű budapestieket célozza meg, de a fókuszcsoportos kutatás nem is törekszik reprezentativitásra. A fókuszcsoportokat anonimizáltam, tehát a szövegből az fog kiderülni, a csoporton belül konstans-e egy attitűd, vagy hogyan következnek asszociációk egymásból, az nem, hogy melyik csoportban hangzott el az adott kijelentés – azt jelölöm külön, ha szakértői csoportban hangzottak el következtetések, jelölöm a kijelentést tevő csoport szakmai hátterét, és az ő elemzésükkel összevetem a sajátomat.

A téma minden csoportban egységesen úgy lett a résztvevők számára bemutatva, hogy „a képek szerepe abban, ahogyan megismerünk új technológiákat.” A használt képek argumentumai mind kettős kódolásúak (képek és szövegek fejezik ki az argumentumokat), és ezért a módszertan szempontjából megtett analitikus elválasztás a képekről kérdezni. Nem állítom, hogy csak maguk a képek fejtenek ki hatást, és nem tárom fel, hogy mekkora szerepe van a képeknek a hatásban, csak a hatásmechanizmusokat igyekszem leírni és korábbi elemzésemmel összevetni. Először arra kérdeztünk rá, mi jut eszükbe arról, hogy génmódosított növények, majd egyesével képekről kérdeztük őket: Mi van ezen a képen, miről szól ez a kép? Mit gondolsz erről a képről? Milyen érzéseket kelt benned?

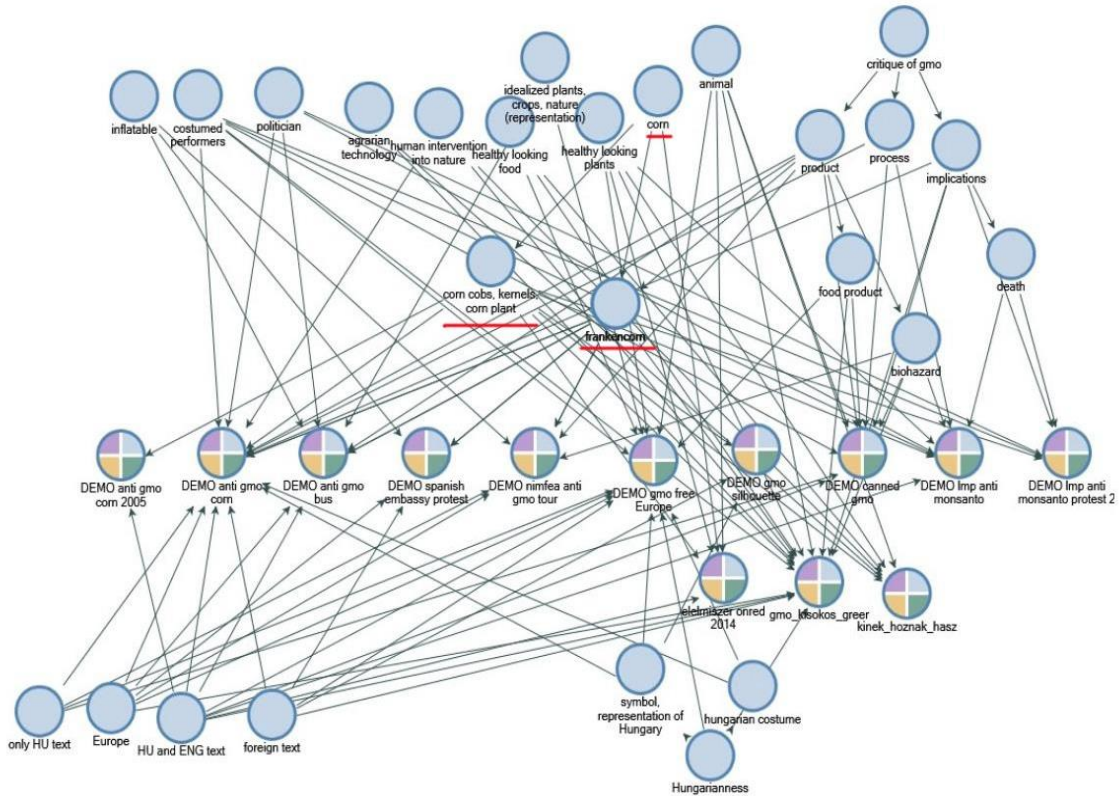
A fókuszcsoportok feldolgozásánál azt vizsgáltam, a képek retorikáját olvassák-e, vagy az affektív szinten adott válaszok mentén viszonyulnak az adott témához, tehát a képek a retorikán keresztül fejtenek-e ki hatást, ha pedig nem, akkor hogyan. Ezután a fókuszcsoportos elemzést is visual framingnek vettem alá, ismételten a jelentésképző szintet vizsgálva.

Utána a jelentésképző szintekre fókuszáltam. Mivel korábbi kutatások framingelemzéssel dolgoztak (Vicsek 2012, 2014), szeretném ezeket kiegészíteni a saját vizuális framing-elemzésemmel. Azért is teszem ezt, hogy a képek szerepét hangsúlyozzam. Általánosságban a képek kevésbé tolatkodóak, mint a szavak, ezért a perifériás és nem a központi ingerfeldolgozás aktíválódik, és a közönség nagyobb valószínűséggel fogadja el a vizuális frame-et kérdés nélkül. Van arra vonatkozó tudományos bizonyíték, hogy amikor a szöveges és a vizuális keret eltérő információt közöl, a vizuális keretek válnak dominánssá (Ferguson 2001). Létezik szakirodalom a vizuális keretek mögött működő mechanizmusokról (Borah – Bulla 2006, 2007, Patridge 2005, Griffin 2004, Griffin – Lee 2005), arról, hogy ideológiához hogyan kapcsolódnak, vagy hogyan támogatják a már létező szöveges narratívákat. Rodriguez és Dimitrova (2011) modellje szerint az első jelentésképző szint denotatív és reprezentatív: közvetlenül ábrázolt vagy a látványhoz tartozó címek, feliratok, vagy más szöveges leírások általi közvetlen jelentés. A második szint a stilisztikai konvenciók és a képszerkesztés. Ide tartoznak a stíluslemek (betűtípusok, képfilterek), valamint azok társadalmi jelentései. A harmadik szint a konnotatív. Ezen a szinten az ábrázolt személyek és tárgyak nemcsak egy adott egyént, dolgot vagy helyet jelölnek, hanem a hozzájuk kapcsolódó egyéb jelentéseket vagy fogalmakat is. A metaforák is ezen a szinten vannak. A negyedik szint a látvány mint ideológiai reprezentáció: szimbolikus szint, ami az előző szinteken kialakult jelentésekre is támaszkodva ad koherens értelmezést, amely feltárja a mögöttes társadalmi és politikai dinamikákat. Tehát a vizuális framing lehetőséget ad felülírni a kép–szöveg analitikus elválasztást a kutatásomban.

Adatok és eredmények

Az 1. ábra jelentéshálót mutat, benne központi helyen a *szörnykukorica* (emberi arccal össze-montírozott kukorica, a GMO egyik metaforája) és a kukorica mint termék.

1. ábra
Jelentésháló

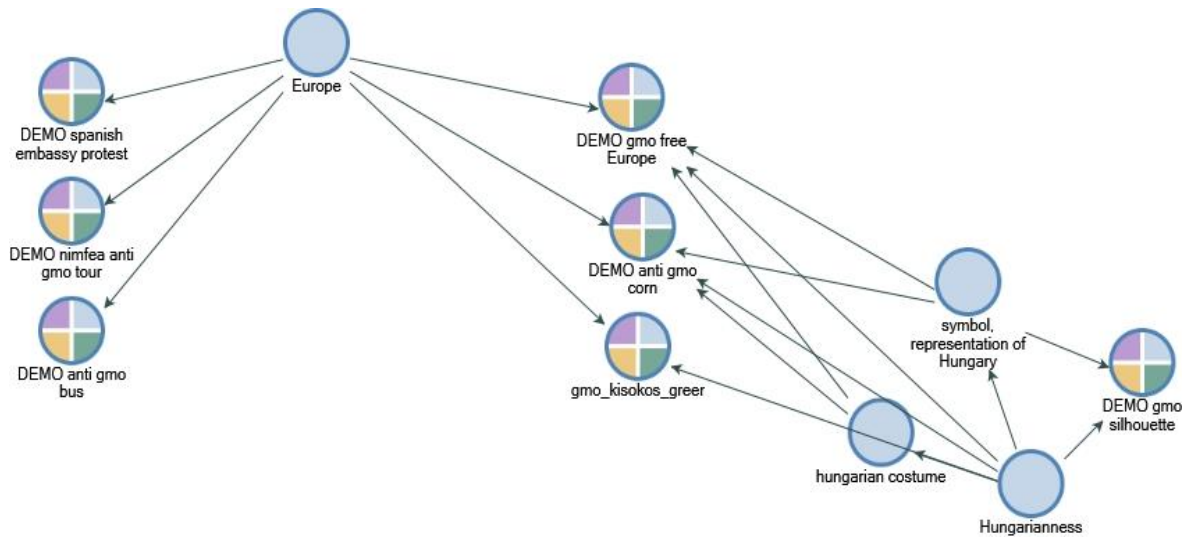
A jelentéshálóban a kukoricának és nem a búzának van központi helye – annak ellenére, hogy a búza a magyar mezőgazdaság egyik legfontosabb terméke, és a búzakaralász a magyar föld egyik szimbóluma, amely gyakran szerepel helyi címerekben, illetve egy ideig az ország címerének is része volt. A búzáról csak két brosúrában van kép: kalászkok a *GMO Kisokos* kiadványban, és búzaföld a *Kinek hoznak hasznot* kiadványban.

A magyarság jelölői (magyar népviselet és az ország szimbólumai) négy rendezvényen vannak jelen, és ebből háromnál dichotómia formálódik az Európához kapcsolódó (többnyire írásbeli) jelzőkkel.

Csak egyetlen eseményen, a cseh nagykövetség előtt rendezett GMO-ellenes tüntetésen volt „Európa” verbális jelzőkön vagy szimbólumokon túl performatívva téve, ahol a tüntetők az európai nemzetek zászlóival ellátott pólókat viseltek (Génmódosítás-mentes Európát!, 25 betű, felkiáltójel, kötőjel = az EU 27 tagországa). Itt „Európa” szinekdoché: az EU jelenti az egész kontinenst. Böröcz József (2006) az ilyen szinekdochikus Európa-képviselőt dinamikáját írja le: példájában a magyar értelmiségiek Európát (az erkölcsileg felsőbbrendűnek vélt Nyugat-Európát) szólítják meg, és ezen keresztül saját magukat is pozicionálják mint erkölcsileg felsőbbrendű értékek képviselőit. A cseh nagykövetség előtti GMO-ellenes tiltakozás során a körben állva ruhájukon zászlót viselők és a betűket felmutatók által megszemélyesített „Európa” áll fel (illetve oszlik szét), miközben egy Magyarországot képviselő jelmezes szereplőbe GMO-kukoricát injektálnak a hátukon EU zászlót viselő öltönyös szereplők (3. ábra). Európa

áll és beszél, Magyarország fekszik, szenved – aktív és passzív. Az Európai Bizottság Európától külön cselekvőként jelenik meg, és az öltönyösök által megtestesített Európai Bizottság tesz erőszakot Magyarországon.

2. ábra
Jelentésháló részlete

3. ábra
A cseh nagykövetség előtti akció

Forrás: Greenpeace Hungary Flickr

Az „Egymillió európai állampolgár a GMO-mentességért” tüntetésen a magyar népviseletbe öltözött, Európát megszólító tüntetők lábai alatt bőven termő, megművelt föld terül el szőnyegként (4. ábra). Az eredeti ábrázolás egy német művész krétarajza. Az adaptáció a sematikus népviseleten (amely jobban látszik a 7. ábrán) keresztül történik (valójában a tényleges magyar népviselet mindig egy bizonyos tájegységhez kötődik), Magyarország pedig egy bőséges, fogyasztásra felkínált táj allegóriájaként jelenik meg, mint ahogy a panorámakép történelmileg a nemzetépítés eszköze volt, mégpedig azáltal, hogy egy adott módon reprezentálta a hazává tett tájat. Egy másik élőkép a Hősök terén (2006, Greenpeace) formailag teljesen sematikus ábrázolás: csak az ország (kukoricacsövekből megformált) alakja utal az országra.

4. ábra

*Egymillió európai állampolgár a GMO-mentességért, német és magyar megjelenés
(német krétarajz és magyar reprodukciója)*

Források: versachalk.com, Greenpeace Hungary Flickr

Fohász az égbolt felé – egy magasabb létszféra, nevezetesen Európa felé. „Magyarország” ismét passzív reprezentáció. Az eredeti ábrázolás egy német művész krétarajza. Az adaptáció a sematikus népviseleten (jobban látszik a 7. ábrán) keresztül történik (közben a tényleges magyar népviselet mindig egy bizonyos tájegységhez kötődik), Magyarország pedig egy bőséges, fogyasztásra felkínált táj allegóriájaként jelenik meg, mint ahogy a panorámakép történelmileg a nemzetépítés eszköze volt, mégpedig azáltal, hogy egy adott módon reprezentálta a hazává tett tájat. Egy másik élőkép a Hősök terén (2006, Greenpeace) formailag teljesen sematikus ábrázolás: csak az ország (kukoricacsövekből megformált) alakja utal az országra.

Mivel korábbi kutatások framingelemzést alkalmaztak (Vicsek 2012, 2014), szeretném ezt kiegészíteni a saját vizuális framingelemzéssel, azt vizsgálva, hogy a képek milyen jelentésképző szinteken közvetítenek és formálnak értékítéleteket a témával kapcsolatban. A stilisztikai konvenciók és a szerkesztői döntések szintjén ezek a képek megfelelnek a sajtófotók formális követelményeinek – mivel a sajtóban terjesztésre készítették őket, ahogyan az esemény-képek esetében ez általános. Denotatív szinten ezek a képek: jelmezes előadók, politikusok, nagyméretű felfújható tárgyak, termények, növények (többnyire kukorica).

Mint ahogy a jelentéshálóban is központi helyet foglal el (lásd 1. ábra), a kukorica a denotatív, konnotatív és ideológiai szinten is jelen van. Jelenti saját magát: a termény, amelynek a GMO-szabályozása jogalkotási kérdés. Konnotálhatja a földet, az ételt, a termelést, technológiákat. Más jelöltetekkel együtt utalhat ideológiákra és olyan tágabb narratívákra, mint a tiszta

természet vagy a kizsákmányolás. A kukorica kettévált szinekdoché – egészséges, szép növényként vagy termésként a természetre utal, mint *frankencorn* (szörnykukorica) a GMO-ra. A politikusok jelenléte denotatív (saját maguk) és konnotatív is – ők a zöldpártot jelentik. Feltehetném, hogy még nem kapcsolhatóak egyértelmű ideológiai olvasathoz – habár ez cél lehetne, csak éppen a zöldpárt se tisztázott ideológiailag olyan kérdéseket, mint a liberalizmus–protekciónizmus ellentét.¹⁶ A metaforák szintje is konnotatív.¹⁷ A *frankenfoods* (szörnyételek), az én mintám esetében a szörnyparadicsom és a szörnykukorica a leggyakoribb metaforák. Szinte az összes esemény felvonultatott frankenfoodot, akár mint felfújható kelléket, akár mint reprezentációt, vagy legalább utalásként. Lehet azt mondani, hogy ezek a metaforák magát a technológiát jelentik,¹⁸ így a negyedik (ideológiai) szinten jön létre az állítás: a zöldmozgalom platformot ácsol a (denotatív) politikusok számára Magyarországból, amelyet (metaforikus) szörnyek fenyegetnek, akik egy alig értett technológiát és konnotatív szinten a vállalati kapzsiságot, az idegen befolyást jelentik, ideológiai szinten pedig a neoliberális hegemoniát. Így ez a diskurzus magát a technológiát rejti el (lásd Clancy 2016) – mondhatnánk, hogy ezek a képek metaforikus *mapping* (a metafora köt jelentést érzelemhez) elemek, illetve részleges vizuális argumentumok, amelyeket végül a magyar kormány adaptált a saját ideológiai keretébe – ezzel sikeresen eltérítve a zöldmozgalom mobilizációs kísérleteit. A mintám képei feltűnően egyszerű vizuális argumentumok, amelyek többnyire ugyanazokat az érveket tartalmazzák, mint a GMO-val kapcsolatos, általános Greenpeace-érvek, például, hogy az ételed megesz, hogy a GMO természetellenes „szörnyűség”, amely áthágja a természet–kultúra határt és a faji határokat.¹⁹

Deluca (1999) azt állítja, hogy a Greenpeace eseményképei az emberközpontú ontológiák meghaladásáról szólnak. Ez az állítás az általam vizsgált eseményképekre nem érvényes. Négy eseményen politikusok szerepeltek (vagyis interjúalanyaim felismertek a zöldpártban egy ponton aktív szerepet betöltő politikusokat²⁰). Ezek a mozgalmak szó szerint platformot ácsoltak a feltörekvő politikusok számára. A politikusok színpadra állítása sajátos módon antropocentrikus: megerősíti a szekuláris-humanista paradigma hierarchiáját. A magyar képesemények szubjektuma, a „komoly ember” (aki ráadásul minden esetben férfi politikus) kerül központba. Ezek a képek, és velük együtt a politikusok Európát szólítják meg, ami egy politikai formáció (EU) szinekdochéja.

Clancy (2016) érvelése, miszerint a nemzetközi *alterglob* mozgalom képei hatással voltak a helyi eseményképekre, egyértelműen érvényes az általam vizsgált képekre: a jelentésháló (1. ábra) a *critique of GMO (product, process implication)* körül kapcsolatban van szinte minden eseménnyel. Sőt, kijelenteném, hogy a képeket inkább újrakreálták, nem csak ihletet merítettek belőlük (lásd például 4. ábra). Clancy azt is állítja, hogy a GMO-ellenes aktivizmusnak van egy nemzetközi vizuális lexikona, amely helyi variációkat szül – a kérdés csak annyi, hogy a helyi variációk mennyire voltak variációk, vagy akár adaptációk.

¹⁶ Háttérinformáció: https://mandiner.hu/cikk/20150116_kijavitana_a_foldtorveny_fo_buneit_az_lmp

¹⁷ Bővebben: Hellsten I. biotechnológiáról és metaforákról szóló munkái, 2002, 2003, 2008.

¹⁸ Például Wagner W. és Cronberger N. (2001) érvelését a szimbolikus megküzdésről.

¹⁹ <https://www.greenpeace.org/eu-unit/tag/gmos/> “Genetically modified (GM) crops encourage corporate control of the food chain and pesticide-heavy industrial farming. GM plants can also contaminate other crops and lead to 'super weeds'. This technology must be strictly controlled to protect our environment, farmers and independent science.”

²⁰ Például Tordai Bence az LMP-ből a Greenpeace-es Tömöri Balázssal, aki rövid pártpolitikai pályafutása után most (2022) Pilisborosjenő polgármestere, az LMP-s Vay Márton, az LMP-s Jávor Benedek.

5. ábra

A GMO-ellenes mozgósítás kabalája
egy frankencorn (szörnykukorica) adaptáció

Forrás: MTVSZ

Ezt a kukoricát, a GMO-ellenesség kabaláját szeretném elemezni reprezentációként, hogy megértem, hogyan kapcsolódik a GMO a helyi politikai diskurzusokba. Ez egy cukivá (lásd Bajusz 2019) tett *frankencorn* (kukorica emberi arcvonásokkal), de torzság (az ember és a növény közötti határátlépés terrorja, például Douglas 1966) helyett az emberi vonások felháborodást mutatnak. Lehetséges úgy olvasni, hogy a magyar kukorica nevében háborodik fel, aki le akarja állítani a genetikai módosítást, de a beszéd-buborék nem a kukorica szájából származik. Egy olyan igényt artikulál, amely nem közvetlenül a sajátja; zavarosan kommunikál.

Mivel a GMO-ügy a zöld mozgósítás tengelye, itt történik a helyi adaptáció – a frankencorn, a GMO-ellenesség nemzetközi szimbóluma adaptálódik a politikai tiltakozás helyileg elfogadott affektív rezsimjébe. Az affektusai illeszkednek a létrehozói, a zöldmozgalom létvilágához és a zöldmozgalom politikai taktikájához. Ez egy emberarcú kukorica, amely megtestesíti a polgári-liberális szubjektum által megengedhetőnek, illedelmesnek tartott politikai tiltakozást, illik a magyar politikai elit érzésvilágához (Hadas 2020). Azért van emberi arca, hogy udvariasan felháborodást tudjon kifejezni. Feltételezem, hogy ezek a képek úgy gyakoroltak szélesebb körben hatást, hogy a diskurzust bizonyos affektusokhoz (fenyegetés, felháborodás) rögzítették – hasonlóan ahhoz, ahogy a metaforák (amelyeket gyakran használnak a biotechnológiai újítások értelmezésére, lásd például Hellsten) affektust kapcsolnak jelenítéshez (például Lakoff – Johnson 1980).

Fókuszcsoport

Az első kérdésből – milyen kép ugrik be arról, hogy génmódosított növény? – kiderült, hogy amikor a résztvevők a témáról beszélnek, „használgják” a médiaképeket, hiszen a frankenfood, a „nagyfogú kukorica, szörnyeper” tipikusan a GMO vizuális megjelenítése. Sokan utaltak a tökéletességre, szépségre, hibátlan növényként képzelve el a GMO-t, mint ahogyan „zöld” biotechnológiát hirdető cégek használnak is képeket idealizált növényekről. Azt, hogy mi pontosan a GMO, nem tudta minden résztvevő, mint ahogyan a korábbi fókuszcsoportos kutatásban sem (Vicsek 2014). A GMO-ellenesség (úgy érteve, hogy a „GMO mint technológia”-ellenesség) egyetlen csoportban sem generált számottevő vitát.

Az első kép, amiről kérdeztünk, az 5. ábra. A vizuális szakemberek csoportjaiban a résztvevők nem értették, a kukorica van-e felháborodva, vagy miatta kell felháborodni. Volt, aki szerint ez a kukorica félelmet sugároz, és ez a résztvevő a saját halálközeli élményének elmondásán keresztül a gyávaságot kötötte ehhez a képhez. Olyan kifejezések kerültek elő, mint „parancsolgat”, „a szádba adja, nyomaszt”, „a lelkünket akarja”, „már ítélet van hozva”. Ko-

rábbi publikációmban (Bajusz 2019) írtam arról, ahogyan a cukiság a depolitizáció mechanizmusa: transznacionális biopolitikai aktorok agendáit magyar aktorok (jellemzően alapítványokon keresztül) személyessé teszik, és miközben a személyességüket instrumentalizálják, a cukisággal depolitizálják is. Úgy vélem, itt ugyanezek a mechanizmusok működnek. Ez tiltakozást váltott ki emberekből: volt olyan vizuális szakember, aki elmondta, hogy előre meghozott értékítélet helyett jobban érdekelné az esetleges rizikó, és szeretné „ezt felsorolva látni, mi lesz, ha megeszí ezt az ember” – ezzel a véleménnyel egyetértettek a csoportban.

6. ábra

LMP sajtótájékoztató

Forrás: Greenpeace Flickr

Többször felmerült, hogy nem hitelesek a szereplők, és nem érthetők a történetek.²¹ Az akciók kellemetlen érzéseket keltettek: „vega vagyok tizenöt éve, de ez lehoz róla”, „kínos az egész”, „vérciki”. A „szekunder szégyen” kifejezés két csoportban is előkerült. Több csoportban felmerült, hogy a megvalósítás rossz, és ez akadályozza a megértést. Például a vizuális szakemberek csoportja szerint a Parlament (7. ábra) nacionalista keretbe helyezi a narratívát, de nem értették, hogy mi okból, és azt találgatták, vajon az EU-s törvénykezéshez lehet-e köze. Az akció valóban egy EU-s rendelkezés miatt történt, de ezek szerint a rendezők ezt nem tudták elég egyértelműen kifejezni. A 3. ábrán szereplő videó ellenszenvet váltott ki minden csoportban. A vizuális szakemberek közül valaki szóvá tette, hogy a tú erőszakos, „és miért az erőszak ábrázolásával akarnak mobilizálni,” valaki más pedig (egy másik csoportban) megkérdezte, miért félelemmel akarnak mobilizálni. Egy másik csoportban volt, aki gyerekek nézte a Magyarország-figurát (aki felnőtt nő volt álbajusszal), és azon gondolkodott a csoport, hogy gyerekeknek akarnak-e kommunikálni.

²¹ Két csoportban is felmerült, hogy nem tűnt-e fel senkinek a behajtani tilos tábla a lány ölében a 7-es ábrán, nem zavarta-e ez a szervezőket. Lehetséges, hogy éppen az adott képen tartja a lány a csípője előtt a táblát, de a képeket a tüntetés szervezői publikálták (a greenpeace flickr oldala a forrás), akik nem figyeltek erre a részletre a képek válogatásakor.

7. ábra
Greenpeace akció

Forrás: Greenpeace flickr

Az általános következtetés az volt, hogy hiányzott a hozzáértés („ez egy kutyvasz”, „gagyi”, „ezek nem kompetensek”). A résztvevők érezték, hogy az aktorok (parasztság, nagyvállalatok) kijelölésével, szerepek megkonstruálásával („politikai színház”) folytatott vizuális retorikát politikai beszédként kellene olvasniuk. Elhangzott más csoportokban, hogy „hamisak a szerepek”, „aktivisták, akik eljátsszák, hogy civilek, budapestiek, akik eljátsszák, hogy parasztok”, „a vörös hajú csaj most szakadt afterről, tehenet eddig nem látott”. Volt olyan feltételezés, hogy „nincs profi csapat”, tehát az LMP, az MTVSZ és a Greenpeace nem elég profi akciók kitalálásában és létrehozásában. Az egyik beszélő azt fejezte ki, hogy vizuális kódokkal foglalkozni egy szakma, ami nem magától értetődően megy egy zöldmozgalomnak (habár a Greenpeace „fejlesztése” az *image event*, lásd DeLuca 1999). Ugyanebben a csoportban hangzott el egy másik akcióról, hogy „ha a kutyapárt csinálta volna, nem az LMP, akkor érteném” – tehát ‘komolyságot’ vártak volna egy sajtótájékoztatótól, holott a McLuhan elméleteiből ihletet merítő, taktikus médián alapuló eredeti Greenpeace-elképzelés általánosságban a humanista ontológiák megkérdőjelezésére irányult volna, beleértve a szubjektum, a „komoly ember” ontológiáját is (DeLuca 1999).

A tiszta természet/romlott kapitalizmus dichotómia több csoportban működésbe lépett, ennek mentén megállapították, hogy „corporate és halál egy asszociációs térben vannak, és ezzel szemben van a vidék.” A vizuális szakemberek csoportban arról bontakozott ki beszélgetés, hogy nacionalista purizmus-e nem beengedni a GMO-t²², és az is, hogy a Jobbik volt, amelyik azt kezdeményezte, ne lehessen eladni termőföldet. Egy másik csoportban (szociológusok) az érpataki polgármester volt az egyik asszociáció a halálfejes akció (6. ábra) kapcsán, tehát ismét a jobboldallal kerül egy asszociációs mezőbe a GMO. A kellékek, jelmezek

²² A GMO és nacionalizmus viszonyáról lásd például Emily Eaton (2013).

hiteltelenségének firtatása, a helyszínek találgatása is ennek az asszociációs mezőnek a behatárolása kapcsán fordult elő.

A szociológus csoportban egy ponton ritualisztikusként olvasták a képeket, ami egybevág az én egyik cikkem végkövetkeztetésével (lásd Bajusz, megjelenés előtt): „Mi ez az emberáldozat-rítus? Ennek politikai olvasata van? Feláldozzák a parasztságot?” A csoportban a rituálé narratív értelmezésébe nem mentek jobban bele. Spekulálni tudok, miért nem: talán nincs annak értelme, hogy egy zöldmozgalom fel akarja áldozni a parasztságot (tehát a konceptuális, retorikai argumentumot követő olvasatnak). Később ebben a fókuszcsoportban merült fel, hogy „a kistermelőt ekképpen ábrázolni félrevezető”, mint ahogyan más csoportban mondták, hogy „ezek még nem láttak parasztot”. Ez Jason Stanley (2015) propagandatipológiáját alkalmazva aláásó propaganda – ebben az esetben a vizualitás leplezi le, hogy nem hiteles a zöld ideológia, mert negatív, lekezelő sztereotípiák mentén ábrázolják a kistermelőt.

Hangsúlyos elem volt, hogy a szándékot próbálják találgatni (hermeneutikus megközelítés); ez legtöbbször a hitelesség kérdése kapcsán merül fel, vagy mintha a kivitelezés módja „leplezné le” a hitelesség hiányát. A képek a manipuláció eszközeként kerültek elő, a képekből érkezett információkról az érthetlenségük kapcsán zajlott hosszabb diskurzus. A hiteltelenség és a gagyiság volt a *visual flag* (Groarke 2009), ami nem maga az argumentum, hanem az argumentumra hívja fel a figyelmet. A *visual flag* nem kell adott képi elem legyen, sokak szerint egy általános modellje képi és szöveges argumentum viszonyának. A vizuális retorikát sokszor nem igazán tudták, vagy akarták olvasni; volt, aki nem is vette észre, hogy magyar paraszt karakterek állnak a parlament előtt (7. ábra), vagy volt egy csoport, amelyben nem foglalkoztak egyáltalán a kép retorikájával, benne az olyan, minden kétértelműséget nélkülöző szimbólum, mint a halálfej (6. ábra) jelentésével („fekete ruhás, maszkos ember [...] nem tudom, mit jelent”), a saját meggyőződésüket vetítették a képre, miszerint a háztáji és a GMO más ízű.

A *visual framing* lehetséges négy szintje (Rodriguez – Dimitrova 2011) szerint elemezve a beszélgetéseket arra kérdeznék rá, hogy hol és hogyan nyilvánul meg a hiteltelenség, milyen jelentésképző szinteken? Denotatív szinten nem nagyon értették a résztvevők, mit látnak és miért. Több csoportban rákérdeztek, mi a helyszín, ki a maszkos ember, vagy miért eszik meg a kukoricát. A stíluselemek szintje kapta a legtöbb kritikát (gagyiság, jelmezkölcsönzős), és sok résztvevőnek ebből a szintből kiindulva kérdőjeleződött meg a hitelesség. A konnotációk szintjén politikai asszociációs mező lépett működésbe (nacionalizmus, gazdasági kérdések, hatalmi kérdések, tudatosság, „tisztá természet”). A denotatív szint egyértelműsítése nélkül is kiderült, hogy az ideológiai szint nagyon hangsúlyos volt, illetve sok ideológiai konnotációjú elem volt, ami beszélgetést generált (parlament, városháza, a politikusok személye).

A akciót ugyan politikai asszociációs mezőben helyezték el, de nem „racionálisan” értelmezték a GMO-technológiát (habár voltak ilyen beszélgetések). A csoportokban az általános reakció a kínoosság volt, nem pedig a figyelem, kíváncsiság a GMO-technológia vagy a GMO-ellenesség iránt. Sok esetben a kínoosság érzéséből indultak ki beszélgetések, nem pedig bármilyen kognitívan értékelt olvasatából a képeknek, sőt, a legegyszerűbb képek olvasata sem volt egységes minden csoportban.

Konklúzió

A GMO-ellenes mobilizáció képei valójában nem tudománykommunikációs elemként működtek. Nem közvetítettek tényszerű információt, inkább egy társadalmi mozgalom építésére tett kísérletnek és ezen keresztül a politikai mozgósításnak voltak az eszközei.

Az egyik politikus interjúalanyom azt mondta, hogy nem ellenezte volna magát a GMO-technológiát, de azt már bebetonozták a köztudatba mint a gonosz globális elit mesterkedését. A GMO-val együtt használt glifozát nevű gyomirtó és a Monsanto üzleti modellje jobban

zavarta, de ezeknek nem szab gátat a GMO-törvény. Mindkét politikus interjúalanyom szerint a GMO-ellenesség részben azért volt ilyen „sikerese” (vagyis lett a GMO-tilalom az alkotmány része egy sokak által vitatott törvénykezéssel²³ keresztül), mert a kormány a GMO-ügyet a saját nacionalista-keresztény keretébe terelte: megvédték a magyar földet a korrumpált külföldi befolyástól.²⁴ Mivel sokan nem tudják egyértelműen, hogy mi a GMO (Vicsek 2014, Bánáti 2007), és maga az élelmiszerbiztonság sem foglalkoztatja erősen a magyar közvéleményt (Eurobarometer 2019), a GMO könnyen vált sokkal tágabb és ideológiailag terheltebb fogalmak szimbólumává. Az anti-GMO eseményképek országos médiában szerepeltek, és összekötötték a GMO-ikonográfiát a konvencionális magyarság-ikonográfiával, hiszen a magyarság fenyegetettségével mobilizáltak. Egy asszociatív ugrással a Fidesznek a magyarság/Magyarország védelme narratíváját rá lehetett húzni a szürkemarhás, népviseletes képekre, mivel a zöldmozgalom nem törődött azzal, hogy azonosuljon a magyarsággal, hogy saját ikonográfiát dolgozzon ki. A tünetek a vizuális retorika és metaforák szintjén nem oldották fel az ideológiai ellentétet – a „progresszívek” a romlott Nyugat befolyásától védték meg a magyar földet! Interjúalanyom szerint a zöld pártnak kezdettől fogva ez egy problémás kérdés volt – az ellentét a liberálisok és a protekcionista-nacionalisták között.²⁵

A GMO-ellenes mobilizáció megszervezése és az eseményképek átvétele során a magyar zöldmozgalom eszközkészletet és szimbólumkészletet importált a politikai tiltakozás már létező és elfogadott affektív rezsimjébe. Ez a dinamika jelen van az LMP más nyilvános anyagaiban is: a zöldek eseményképei gyakran ugyanazokat a koreográfiákat, ugyanazokat a vizuális toposzokat vonultatják fel, mint a nyugati mozgalmak.

8. ábra

Zöld szív élőképek

Források: Greenpeace²⁶, LMP²⁷

²³ Például <https://magyarnarancs.hu/kulpol/a-legjobb-mereg-22725>

²⁴ 2012-ben a kormány elindította saját GMO-propagandáját – a „GMO-roadshowt”, amelynek nem voltak részei eseményképek, hanem előadássorozat volt (nyolc rendezvény, főleg vidéki egyetemeken).

²⁵ Háttérinformáció: https://mandiner.hu/cikk/20150116_kijavitana_a_foldtorveny_fo_buneit_az_lmp

²⁶ forrás: <https://www.greenpeace.org/hungary/cselekedj/allj-ki-te-is-batran/>

²⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=HUweV162XF8>

A következtetésem, hogy nyilvános rituálékat rendeztek (Carey 1989), megerősítve és kifejezve a mozgalmuk kollektív társadalmi és szimbolikus rendjét. Ezeken az eseményképeken keresztül vizuális politikai retorikát gyakoroltak: meghatároztak és helyzetbe hoztak cselekvőket, és elsősorban a magyar politikai diskurzushoz kapcsolódó jelentéseket közvetítettek, nem anti-modernista, a természet kizsákmányolásán alapuló progressziót megkérdőjelező ontológiai állításokat. Behoztak egy lényegében taktikai média eszköztárat, amelynek elemeire divatos kel-lékeként tekintettek, hogy kellően feltűnő akciókkal magukra tudják vonni a figyelmet. Nem értették meg a taktikai médiahasználat mögöttes filozófiáját, tehát csak lemásolták a formaesztétikát, ahelyett, hogy saját taktikus médiát alkottak volna a saját, helyi közegüknek saját kódokkal, konceptuálisan adaptálva már létező elemeket. Meglátásom szerint ezek a képek nem kognitív szinteken értelmezhető munkát végeznek, hanem affektív, mégpedig ezeken a képeken keresztül a GMO-val mobilizálók a saját affektív rezsimjeikhez modulálják a külföldről importált eszközkészletet: nyelvi és képi kódokat, megküzdési stratégiákat, morális axiómákat, identításelemeket.

A nagyközönség perspektíváit illetően: bizonyára voltak, akik elgondolkoztak az LMP nevében rövidített ígéletén, hogy lehet-e más a politika. A leereszkedés, szó szerint jelmezes alakoskodás, a mozgósítás valami homályos globális fenyegetés révén tényleg más, mint a valóban létező magyar politika? A laikus nyilvánosság nem ijedhetett meg magától a technológiától, mivel jogos a feltételezés, hogy nem ismerik, maximum a jelentéseket, amelyek a kulturális képzeletben kapcsolódtak hozzá, és amiket az eseményképek is megerősítettek. A GMO-ellenes eseményképek kapcsán az affiliáció és identifikáció politikai munkája az affektív regiszteren történt, és valószínűleg a nyilvánosság is az affektív szinten közvetített zavartságra és leereszkedésre reagált.

Összességében esettanulmányom arra lehet példa, hogy miért fontos a tudománykommunikáció autonómiája, autonóm gyakorlata. Mint a bevezetőben írtam, az új tudománykommunikációs formátumokat nevezték ‘politikai laboratóriumnak’ (Elam 2010), ‘politikai kommunikációnak’ (Scheufele 2014), mivel politikai tétikkel bírnak (például a társadalom fejlődési irányának kijelölése, legitimáció kreálása, beavatkozás a tudásformák hierarchiájába), de esettanulmányom rávilágít, hogy milyen következménye lehet, ha politikai eszközzé válik a tudománykommunikáció.

IRODALOM

- Bartock, Laura (2015) *Walking the Talk? Examining the Practical Application of Models of Science Communication in Long-term Ecological Research Sites*. State University of New York College of Environmental Science and Forestry ProQuest Dissertations Publishing, 2015. 1596127
- Bloomfield, Brian P. – Doolin, Bill (2013) *Symbolic Communication in Public Protest over Genetic Modification: Visual Rhetoric, Symbolic Excess, and Social Mores*. *Science Communication*, 35(4). 502–527. <https://doi.org/10.1177/1075547012469116>
- Blue, Gwendolyn (2019) *Science Communication Is Culture: Foregrounding Ritual in the Public Communication of Science*. *Science Communication*, 2019, 41(2). 243–253. <https://doi.org/10.1177/1075547018816456>
- Böröcz, József (2006) *Goodness Is Elsewhere: The Rule of European Difference*. *Comparative Studies in Society and History*, 48: 1. 116–132. <https://doi.org/10.1017/S0010417506000053>

- Bucchi, Massimiano – Saracino, Barbara (2016) Visual Science Literacy: Images and Public Understanding of Science in the Digital Age. *Science Communication*. 38(6). 812–819. <https://doi.org/10.1177/1075547016677833>
- Clancy, Kelly – Clancy, Benjamin (2016) Growing Monstrous Organisms: the construction of Anti-GMO Visual Rhetoric through Digital Media. *Critical Studies in Media Communication*, 2016, 33(3). 279–292. <https://doi.org/10.1080/15295036.2016.1193670>
- Davies, Sarah R. – Halpern, Megan – Horst, Maja – Kirby, David – Lewenstein, Bruce (2019) Science stories as culture: experience, identity, narrative and emotion in public communication of science. *Journal of Science Communication*, 18(5). https://jcom.sissa.it/sites/default/files/documents/JCOM_1805_2019_A01.pdf <https://doi.org/10.22323/2.18050201>
- DeLuca, Kevin Michael (1999) *Image politics: The new rhetoric of environmental activism*. New York, Guilford Press.
- DeLuca, Kevin Michael – Peeples, Jennifer (2002) From Public Sphere to Public Screen: Democracy, Activism, and the ‘Violence’ of Seattle. *Critical Studies in Media Communication*, 19(2). 125–151. <https://doi.org/10.1080/07393180216559>
- Durkheim, Emile (1912) *The Elementary Forms of religious life*. (Translated by Joseph Swain) London, George Allen & Unwin Ltd.
- Eaton, Emily (2013) *Growing Resistance: Canadian Farmers and the Politics of Genetically Modified Wheat*. Univ. of Manitoba Press.
- Elam, Mark (2004) Contemporary science communication as a world of political invention. *Science as Culture*, 13(2), 229–258. <https://doi.org/10.1080/0950543042000226620>
- Fährnich, Birte – Riedlinger, Michelle – Weitkamp, Emma (2020). ‘Activists as “alternative” science communicators – Exploring the facets of science communication in societal contexts’. *JCOM* 19 (06), C01. <https://doi.org/10.22323/2.19060301>
- Farkas Attila Márton (2012) Szittyá nacionalizmus vs. birodalmi progresszivismus. Az öngyarmatosítás két formája Magyarországon. *Replika* 75, 169–199.
- Frankel, Felice C. – DePace, Angela H. (2012) *Visual Strategies: A Practical Guide to Graphics for Scientists and Engineers*. Yale U. Press, 2012.
- Gregory, Jane (2020) ‘Engaging with ‘activists’ and ‘alternatives’ in science communication’. *JCOM* 19 (06), C02. <https://doi.org/10.22323/2.19060302>
- Groarke, Leo (2009) Five Theses on Toulmin and Visual Argumentation. In: Eemeren, Frans H. – Garssen, Bart (eds.) *Pondering on Problems of Argumentation*. 229–239. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-9165-0_16
- Hansen, Anders (2006) Tampering with Nature: ‘Nature’ and the ‘Natural’ in Media Coverage of Genetics and Biotechnology. *Media, Culture & Society*, 28(6), 811–834. <https://doi.org/10.1177/0163443706067026>
- Harper, Krista (2004) The Genius of the Nation versus the Gene-Tech of the Nation: Science, Identity, and GMO Debates in Hungary. *Science as Culture* 13(4). 471–492. <https://doi.org/10.1080/0950543042000311823>
- Hellsten, Lina (2002) *The Politics of Metaphor: Biotechnology and Biodiversity in the Media*. Tampere University Press.

- Hellsten, Lina (2003) Focus On Metaphors: The Case Of 'Frankenfood' On The Web". *Journal of Computer-Mediated Communication*, 8(4).
<https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2003.tb00218.x>
- Kiossev, Alexander (1999) Notes on Self-Colonising Cultures. In: Pejic, Bojana – Elliott, David (1999) *After the Wall – Art and Culture in Post-Communist Europe*. Stockholm, Moderna Museet.
- Kiossev, Alexander (2010) The Self-Colonizing Metaphor. In: Baladrán, Zbyněk – Vít Havránek (2010) *Atlas of Transformation*, Prague, Tranzit.
- Lakoff, George – Johnson, Mark (1980) *Metaphors we live by*. Chicago, University of Chicago Press.
- Levidow, Les (1996) Science Skirmishes and Science-policy Research. *Social Text*, 1996, 46–47. 199–206. <https://doi.org/10.2307/466854>
- Melegh, Attila (2006) *On the East West-Slope*. Budapest, Central European University Press.
- Myles, Carroll (2018) Narrating Technonatures: Discourses of Biotechnology in a Neoliberal Era. *Journal of Political Ecology*, 25(1). 186–204. <https://doi.org/10.2458/v25i1.22936>
- Rigutto, Cristina (2017) The landscape of online visual communication of science. *JCOM* 16 (02), C06. <https://doi.org/10.22323/2.16020306>
- Rodriguez Estrada, Fabiola – Davis, Lloyd (2015) Improving Visual Communication of Science Through the Incorporation of Graphic Design Theories and Practices Into Science Communication. *Science Communication*, 37.
<https://doi.org/10.1177/1075547014562914>
- Rodriguez, Lulu – Dimitrova, Daniela V. (2011) The levels of visual framing. *Journal of Visual Literacy*, 30(1). 48–65. <https://doi.org/10.1080/23796529.2011.11674684>
- Rose, Gillian (2001) *Visual Methodologies: An Introduction to the Interpretation of Visual Materials*. London, Sage.
- Scheufele, Diatram A. (2014) Science communication as political communication. *PNAS*, 2014 Sep. 16; 111 (Suppl 4):13585–92. <https://doi.org/10.1073/pnas.1317516111>
- Vicsek, Lilla (2014) GM Crops in Hungary: Comparing Mass Media Framing and Public Understanding of Technoscientific Controversy. *Science as Culture*, 23(3). 344–368.
<https://doi.org/10.1080/09505431.2014.884062>
- Wagner, Wolfgang – Kronberger, Nicole – Seifert, Franz (2002) Collective Symbolic Coping with New Technology: Knowledge, Images and Public Discourse. *British Journal of Social Psychology*, 2002, 41(3), 323–343. <https://doi.org/10.1348/014466602760344241>
- Williams, Rick – Newton, Julianne (2007) *Visual Communication: Integrating Media, Art and Science*, (1st ed.). Routledge.
- Wolff, Larry (1994) *Inventing Eastern Europe*. Stanford, Calif., Stanford University Press.